דיא אינטערנאַציאָנאַלע ביבליאָטהעק.

לעבענסבעשרייבונגען פון בעריהמטע מענער.

רב סעדיה גאון

דער ערשטער אידישער רעליגיאָנס-פילאָזאָף

זיין לעבען, ווערקען און שריפטען.

נאָך פערשיעדענע קוועלען בעארבייטעט

פון

מ. וויערניק.

Copyright by the International Library Publishing Company 1903.

דיא אינטערנאציאנאלע ביבליאטהעק פאבלישינג קאמפאני,
23 דואיין סט., ניו יארק.

ערשטער קאפּיטעל.

אידען מיט טויזענד יאָהר צוריק.

אידישקייט איז מיט טויזענד יאָהר צוריק שוין אויך געווען אן אַלטע רעליגיאָן און דיא אידען זיינען דאַן שוין געווען פון א לאנגע צייט אין גלות. אָבער דיא לאַגע פון דיא אידען, אזוי וויא דיא לאגע פון דיא לענדער, אין וועלכע זיי האָבען געוואוינט, איז דאַן געווען גאַנץ אַנדערס וויא איצטער. אידען האָבען אויך געהאַט אַנדערע מיטעלפּונקטען, און דיא ענטוויקלונג פון גייסטיגען און מאַטעריעלען אידישען לעבען האָט דאַן ערהייכט א הויכע שטופּע אין געגענדען, וועלכע האָבען שפּעטער פערלאָרען זייער גאַנצע וויכטיגקייט. דאַגעגען זיינען דיא איצטיגע וויכטיגע אידישע מיטעלפּונקטען, דאס הייסט דיא אייראָפּעאישע, ערשט געשטאַנען אויף א גאַנץ ניעדריגע שטופּע אָדער האבען זיך נאָך גאָר ניט אָנגעפאַנגען צו ענטוויקלען. מען ווייס אַז עס זיינען אין יענע צייטען געווען אידען אין שפּאַניען, איטאַליען, אין דיא איצטיגע דייטשלאַנד און פראַנקרייך און אין פּלעצער וועלכע זיינען איצטער א טהייל פון אייראָפּעאישע טירקיי אָדער פון רוסלאַנד. אָבער מען ווייס כמעט מעהר ניט וויא דאָס, אַז זיי האָבען עקזיסטירט. דיא רייכע האָבען געהאַנדעלט מיט שקלאַפען אָדער זיינען געווען געלד־פערלייהער, דיא אָרעמע האָבען זיך בעשעפטיגט מיט ערד־ארבייט אָדער מיט מלאכות און מיט קליין־האַנדעל.

אידען האָבען זיך דאָן אין פיעלע הינזיכטען וועניגער אונטער־שיידעט פון קריסטען וויא מיט יאהרהונדערטע שפּעטער, ווען די קריסטליכע קירך האט דורכגעפיהרט איהר פּלאַן אָפּצושיידען די.. קריסטען פון דיא ניט־קריסטען. דיא געשיכטע פון דיא אידען אין אייראָפּאַ פון יענער צייט בעשטעהט מייסטענטהיילס, פון בעשרייבונגען פון דעם שיקזאַל פון איינצעלנע פּערזאָנען אָדער געמיינדען. אויף איין פּלאַץ האָט מען געמאכט איין איבערפאַל אויף אידען און פון אַן אַנדער פּלאַץ האט מען זיי פּעריאָגט; דאָ האָבען זיי עטוואס געמעגט טהאָן און דאָרטען האבען זיי ניט געטאָרט. דאָ האט אַ איד זיך ערוואָרבען רייכטהום און דאָרטען — אַ הויכעס אמט. אָבער דיא פינסטערנים אין וועלכע אייראָפּאַ איז דאַן געוועזען פערוויקעלט, בעזאָנדערס ווען דיא לעצטע ליכט־שטראַהלען פון דיא פעריאָדע פון קאַרל דעם גרויסען (געשטאָרבען 814) זיינען פערשוואונדען, האט געמאַכט אַן אַלגעמיינעס אָדער צוזאמענהייגענדעס אידישעס לעבען אונמעגליך. דיא צאַהל פון אידען אין גאַנץ אייראָפּאַ איז דאַן וואהרשיינליך געוועזען קלענער וויא דיא איצטיגע צאָהל אידען אין דער שטאָדט ניו־יאָרק. זיי זיינען געוועזען צו־וואָרפען אין לענדער, וועלכע זיינען געוועזען פיעל מעהר פרעמד איינע פון דיא אַנדערע וויא אין איצטיגע צייטען. דארום וויים מען פון זיי כמעט ניט מעהר וויא דעם פאַקט, אַז זיי האבען דאָרט געלעבט.

דער גרויסער אידישער מיטעלפּונקט איז נאָך דאַן געוועזען יענער טהייל פון דער וועלט, פון וועלכען זיי האָבען געשטאַמט—אזיען. ארץ ישראל איז אָבער ניט מעהר געוועזען אַ אידישעס לאַנד און האָט גע־האָט נור אַ גאַנץ קליינע אונבעדייטענדע אידישע בעפעלקערונג זייט ד״ר ביצאַנטישער (גריכיש־רוימישער) קייזער הערקליוס האט אין יאָהר 628 פון דאָרטען צום לעצטען מאָל פערטריעבען דיא אידען צוזאַמען מיט זייערע פריינד און בעשיצער: דיא פּערזיער. דער פּלאַץ וואו אידען זיינען געוועזען אם מייסטען אין צאהל און וואו זיי האָבען עררייכט דיא העכסטע גייסטיגע און מאַטעריעלע שטופּע פון יענער צייט איז געוועזען בבל. אידען האָבען זיך דאָרטען געפונען אין גרויסע מאַסען זייט דעם ערשטען גלות דורך נבוכדנצר (586 יאָהר פאר דיא

איצטיגע צייטרעכנונג). ווען דאס אראבישע פאָלק האָט זיך אויפגע־וועקט צו א נייעם לעבען אונטער מחמד און זיינע נאכפאָלגער און ווען דיא הערשאפט פון איסלאם האָט זיך פערשפרייט איבערן פאָ־דערסטען טהייל פון אזיען, איבער נאָרד אפריקא און איבער דיא שפּאנישע האלב־אינזעל אין אייראָפּא, איז בבל געוואָרען א מיטעל פּונקט פון מאכט און פון אויפקלערונג. דיא גרויסע אידישע בעפעל־קערונג, וועלכע האָט מיט דיא נייע הערשאפט זיך צימליך גוט פער־טראָגען, האָט אָנגענומען אראביש אלס איהר מוטערשפּראך און האָט זיך ביסלאך־ווייז אָנגעפאנגען צו בעטהייליגען אין דיא פּאָליטישע און גייסטיגע בעוועגונגען פון דיא אראבער. ווען דער גרויסער קאָליף הרון־אל־רשיד (געשטאָרבען אין 809) האָט געמאכט דיא שטאָדט בגדד (דיא שטאָדט בבל פון תלמוד) זיין הויפּשטאָדט, פאר דיא שעהנסטע און רייכטיגסטע שטאָדט פון דיא דעמאָלטיגע ציוויליזירטע וועלט, איז עס געווען נאטירליך אז דיא דאָרטיגע אידען זאָלען דער־פון אויך פּראָפּיטירען.

עס האָט ביי דיא אידען פון בבל זיך נאָך געהאט אָנגעהאל־טען א לעצטער צייכען פון אונאבהענגיגקייט אָדער זעלבסט־רעגירונג; דאָס איז געווען דאס אמט פון ר י ש ג ל ו ת א (עקסילארק), וועל־כער איז אנערקענט געוואָרן פון דער רעגירונג אלס דער אידישער פירסט און וועלכער האָט געהאט דיא הויפּט דעה איבער אידען אין אלע זייערע אינערליכע אנגעלעגענהייטען. דאס אמט איז אימער געהאלטען געוואָרען אין דיא זעלבע פאמיליע, וועלכע האט אָפּגע־שטאמט פון דינאסטיע פון דוד המלך, אָבער דיא אָרדנונג פון ירושה איז ניט געווען פעסטגעזעצט און דיא אידיישע בעפעלקערונג אונטער דיא פיהרערשאפט פון דיא גאונים, אָדער דיא פאָרשטעהער פון דיא צוויי גרויסע ישיבות פון סורא און פומבדיתא, האָבען אָפט בעשטימט וועלכער מיטגליעד פון יענער דינאסטיע זאל ווערן א ריש גלותא. פון זיין זייט האָט דער ריש גלותא געהאט צו זאָגען, ווער עס זאָל ווערען א גאון אין דיעזע ישיבות, און דיעזעביידע עמטער, דאס הייסט דאס אמט פון גאון, אין וועלכען עס איז געלעגען דיא קירכליכע אָדער גייסטליכע מאכט, און דאס אמט פון ריש גלותא

אין וועלכען עס איז געלעגען דיא וועלטליכע אָדער פּאָליטישע מאכט, האָבען זיך ביז א געוויסען גראַד קאָנטראָלירט איינעס דעם אנדערען.

עס איז געוועזען אונפערמיידליך, אז דאָס וואס עס פּאסירט איבעראל אונטער אזעלכע אומשטענדע זאָל דאָ אויך פּאָרקומען, נעמליך א צוזאמענשטויס צווישען דיא וועלטליכע און דיא גייסטליכע מאכט. אזא קולטור־קאַמפּף ביי אידען אין בבל האָט נאטירליך געקענט זיין נור א בעשריינקטער, ווייל דער רייש גלותא איז נאָך אלעמען געוועזען אן אונטערטהאַן פון קאליף אָדער אמת׳ען הערשער פון לאנד. דיא גייסטליכע מאכט פון יודענטהום איז אויך קיין מאָל ניט געוועזען שטארק אָרגאניזירט, און דיא גאונים, אָבגלייך מען האָט זיי רעספּעקטירט און געפאָלגט זייערע ענטשיידונגען אין דינים, האָבען ניט געהאט אזא אבסאָלוטע מאכט אפילו אין רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען, וויא, צום ביישפּיעל, דער פּאַבסט האָט שפּעטער געקראָגען אין דער קאַטהאָלישער קירכע.

דיא אויטהאָריטעט פון תלמוד איז נאָך ניט געוועזען אזוי אנערקענט ביי אידען אין יענע צייטען, וויא זיא איז עס געוואָרען שפּעטער. מען האָט דעם תלמוד אם מייסטען געלערנט אויסוועניג אין ישיבות, און וואָס ווייטער פון דעם מיטעלפּונקט, זיינען אלץ דיא צאהל פון תלמידי חכמים געוועזען קלענער. עס איז אמת, אז אין דיא לעצטע צוויי הונדערט יאָהר פאַר דער צייט וועגען וועלכע מיר שרייבען דאָ, האָט זיך דיא הערשאפט פון תלמוד פערשפּרייט אונטער דיא אידען אומעדום, וואו דיא הערשאפט פון איסלאַם אָדער תורה פון מחמד האָט זיך פערשפּרייט, אָבער אין בבל גופא איז דער תלמוד גראַדע אָפּגעשוואכט געוואָרן. דיא אראבישע אידען, וועלכע זיינען געשטיגען אין צאהל און אין איינפלוס זייט דיא אראבער זיינען געוואָרען דיא הערשער, זיינען געוועזען גאַנץ קנאַפּע אידען און זיינען מעהר בעאיינפלוסט געוואָרן פון אראבישע קולטור און פון דיא מחמד׳אנישע בעוועגונגען וויא פון יודענטהום.

עס איז דערפאַר געוועזען נאטירליך, אז דיא בעוועגונג פון דיא נייע אראבישע סעקטע, וועלכע האָט זיך ערקלערט געגען דיא „סונגאה“ אָדער מחמד׳אנישע תורה שבעל פּה, זאָל געפינען אן אָפּקלאַנג אונ־

טער אידען, און דאס עס זאָלען זיך געפינען אידען, וועלכע האָבען בעהויפּטעט, אַז מען דארף זיך נור האַלטען אָן דעם וואָרט אָדער ריינעם פּשט פון דער תּורה, פּונקט וויא דיא נייע אראַבישע סעקטע האָט זיך געהאַלטען אָן דעם בוכשטאַב פון קאָראַן. אזוי האָבען דיא אידישע פיהרער פון דיא סעקטען אָדער פאַלשע משיחים שריני (אונ־געפעהר אין יאָהר 720) אין אבו איסא פון איספּאַהאַן אין פּערזיען (אונגעפעהר אין 749) זיך אָפען ערקלערט געגען דעם תּלמוד און געגען דיא גאַנצע תּורה שבעל פּה וויא מען האָט איהר געלערנט אין דיא ישיבות פון בבל. דיא אמת׳ע שפּאַלטונג איז געקומען עטוואָס שפּעטער, אונגעפעהר אין 760, ווען ענן בן דוד, פון דיא פאַמיליע פון רייש גלותא, האָט צוזאמענגענומען אַלע געגנער פון תּלמוד און און פון דיא ישיבות און האָט געגרינדעט דיא סעקטע, פון וועלכע עס זיינען שפּעטער ארויס דיא ב נ י מ ק ר א אָדער ק ר א י ם, וועל־כע עקזיסטירט נאָך ביז היינטיגען טאָג.

דער קאַמפּף צווישען דיא רבנים און דיא קראים, וויא מען האָט ביידע זייטען זייט דאַן אָנגערופען, איז געווען א רעליגיעזער פון ביידע זייטען. דיא גאונים פון סורא און פּומבדיתא, וועלכע זיי־נען דאַמאַלס געווען ברידער, האבען ניט צוגעלאָזען, אַז ענן זאָל ווערען רייש גלותא אויף דעם פּלאַץ פון זיין פעטער שלמה און האבען אויסגעפיהרט, אַז ענן׳ס אינגערער ברודער חנניא האָט געקראָגען דעם אמט. ענן איז דערפאַר ארויס געגען דיא ישיבות און געגען תּלמוד, און האָט אזוי וויא דיא „שיאיטען" אָדער געגנער פון דיא מחמד׳אנישע „סונגאה" געפּרעדיגט, אַז דער עיקר איז דער תּנ״ך אליין. זיין בעוועגונג, וועלכע האָט אין אָנפאַנג געפונען זעהר פיעלע אנהענ־גער און האָט זיך שטאַרק פערשפּרייט אונטער זיינע נאכפאָלגער, האָט געבראַכט אין דער מאָדע צו שטודירען דיא שפּראַך און דיא גראַמאַטיק פון תּנ״ך, און דער אמת׳ער אָנפאַנג פון דקדוק און מסורה שטאַמט פון יענע צייטען. אין דיא ערשטע 150 אָדער 200 יאהר נאָך איהר גרינדונג, דאס הייסט ביז דער צייט, ווען רב סעדיה גאון איז ערשיענען, איז דיא סעקטע פון קראים געוואָרן גרויס און מעכ־טיג, מיט א ליטעראַטור, וועלכע האָט געהאַט דיא קראַפט און דיא

ענערגיע פון אַ יונגע בעוועגונג. דיא רבנים אָדער דיא אנהענגער פון אלטען תּלמודישען יודענטהום האָבען זיך געהאַלטען אָן דיא טראַ־דיציאָנען פון דיא ישיבות; דיא גאונים אלס זייערע פערטרעטער האָבען ניט געוואָלט אָדער ניט געקענט זיך ארייגלאָזען אין אַ ליטע־ראַרישען קאמפּף מיט דיא קראים. דערצו איז דער קאמפּף צווישען דיא גאונים און דיא ראשי גלותא געוואָרן וואָס ווייטער שטארקער ביז עס איז געקומען צו אַן עפענטליכען אויסברוך.

צווייטער קאפיטעל.

דער קאַמפף מיט דיא ראשי גלותא פאר רב סעדיה גאון.

וואָס מעהר דיא הערשאפט פון דיא קאַליפען איז בעפעסטיגט געוואָרען אלץ פאנאטישער זיינען זיי געוואָרען אין רעליגיעזע אנגע־לעגענהייטען און אלץ טיראנישער אין פּאָליטישע אנגעלעגענהייטען. עס איז נאַטירליך, אז אונטער אזעלכע אומשטענדע זאָלען דיא אונ־אבהענגיגקייט פון דיא אידען און דיא וויכטיגקייט פון דעם אמט פון דעם ריש גלותא אימער מעהר אָבגעשוואכט ווערען. ביטערע שטרייטיג־קייטען ווענען אינערליכע אנגעלעגענהייטען, וועלכע זיינען אימער א סימן פון שוואכקייט, האבען זיך אָנגעפאנגען צו בעווייזען אין לאַנגער פון דיא רבנישע אידען, און דאס האָט זייער לאַנגע נאָך ערגער גע־מאכט. אזוי פריה וויא אונטער דער רעגיערונג פון קאַליף אל־מאַגין וועלכער האָט געהערשט אין דיא יאָהרען 813—33 איז ווידער פאָר־געקומען א מחלוקה ווענען דיא ערנענונג פון א ריש גלותא. דיע־זער קאַליף, וועלכער איז געווען א ליבעראלער מענש און איז אויך אָפט בעלעסטיגט געוואָרען מיט עהנליכע מחלוקות צווישען זיינע קרים־טליכע אונטערטהאַנען, איז געווען געניינט צו לאָזען דיא ניט־מחמדנער אין זיינע פּראָווינצען האנדלען וויא זיי ווילען. ער האָט ארויסגעגע־בען אן ענטשיידונג, אז יעדערע צעהן אידען מעגען זיך ערוועהלען א ריש גלותא און יעדערע צעהן קריסטען אן ערצבישאָף. דאָס האָט

דיא אידישע בעלי מחלוקה א ביסעל אויסגעניכטערט און מען האָט זיך צום סוף געאייניגט אויף אן איינציגען קאנדידאט פאר ריש גלותא; דאָך האָט דער נייער אידעשער פירסט ניט נעקענט מעהר האָבען דיא מאכט און דעם איינפלוס וויא זיינע פאָרגענגער.

אָבער מיט הונדערט יאָהר שפּעטער האבען דיא קאליפען און זייערע וויזירען שוין מעהר געוואוסט דיא טיראנישע מנהגים צו זיך לאָזען בעאיינפלוסען פון מתנות, פון חניפות און אנדערע עהנליכע מיטלען. דער גאון פון דיא אינגערע ישיבה פון פומבדיתא מר כהן צדק. וועלכער האָט בעקליידעט דאָס אמט פון יאָהר 917 ביז 936, האָט געהאט זיינע פריינדע אין בגדד און האָט דורך זייער מאכט געזוכט צו מאַכען זיין ישיבה וויכטיגער וויא דיא עלטערע ישיבה פון סורא, וועלכע איז שטענדיג געוועזן דיא הויפּטשטיצע פון ריש גלותא. ווען עס איז ארויס א קריעג צווישען מר כהן צדק גאון און עוקבא, דעם דאמאַליגען ריש גלותא, האבען דעם ערשטען׳ס פריינד אויסגעפיהרט ביי דעם דאמאליגען קאליף אל־מוכת־אדיר, אדער ריכטיגער געזאָגט ביי זיין וויזיר איבן פוראַט, אז עוקבא איז פערטריעבען געוואָרען פון בגדד אין דאס אמט פון ריש גלותא איז פאר א קורצע צייט געבליעבען ניט בעזעצט.

עוקבא איז געוועזן א מאן מיט אראבישע בילדונג אין האָט געשריעבען שיינע ליעדער אין דיעזער שפּראך. דיא אראבער האָבען געשעצט פּאָעזיע זעהר הויך, און א גוטע פּאָעמע האָט אָפט איינעם גליקליך געמאכט דאמאלס, אזוי וויא א וויכטיגע ערפינדונג אָדער א גרויסעס ווערק מאכען איינעם גרויס אין איצטיגע צייטען. ווען דער קאליף אל־מוכת־אדיר איז אמאָל געקומען אין דער שטאָדט קערגאנשאה, וואו עוקבא איז פערשיקט געוואָרן, האָט איהם דער געוועזענער רייש גלותא צוגעשיקט אזעלכע שיינע לויב־ליעדער, אז דער קאליף האָט איהם ענדליך צוריק געמאכט פאר ריש גלותא. אבער דיא גנאָדע פון א טיראן קען ניט האָבען א ווערטה פאר א לאנגע צייט. מר כהן צדק׳ס פּארטי האָט אין קורצען וויעדער געוואונען דיא אויבערהאנד, אוו דער ריש גלותא איז דיעזעס מאָל פערטריעבען געוואָרן אויף אימער. עוקבא איז אוועק נאָך קיירואן אין נאָרד אפריקא,

וואו דיא אירען האבען איהם אויפגענומען מיט גרויס כבוד, און דער גאון פון פומבדיתא האָט געזוכט אויסצופיהרען, אז עס זאָל איבער־הויפט קיין אנדער ריש גלותא אויף זיין פּלאַץ ניט נאָמינירט ווערען.

דיא אידישע בעפעלקערונג איז אָבער נאָך געווען טריי צו דיא פאמיליע פון מלכות בית דוד און האָט געוואָלט האָבען א פירסט, וואָס האָט אין זיך פערקערפּערט דעם לעצטען סימן פון אידישע אונאבהענגיגקייט. דער גאון פון דיא עלטערע ישיבה פון סורא, רב יעקב בר׳ נטרונאי, וועלכער האָט פריהער ניט געוואגט זיך צו שטע־לען געגען דעם שטארקען און פעהיגען מר כהן צדק האָט דורך דיא פאָרדערונג פון דיא עפענטליכע מיינונג געפאסט מוטה און האָט אויסגעקליעבען דוד בן זכאי, א קרוב פון עוקבא, פאר ריש גלותא. דער נייער פירסט איז אויך געווען רייך און פעהיג, און דער קאמפף צווישען אזעלכע צוויי פעסטע כאראקטערע וויא ער און מר כהן צדק איז געפיהרט געוואָרען מיט גרויס ביטערקייט עטליכע יאָהר נאָך אנאנד.

פריהער האָט מר כהן צדק ניט אנערקענט דוד בן זכאי, אבער דער לעצטער האָט זיך דאָך בעהויפּטעט און ווען ער האָט זיך גע־פיהלט גענוג בעפעסטיגט אין זיין שטעלונג, האָט ער אראָפּגעזעצט דעם גאון פון פומבדיתא און געמאכט אויף זיין פּלאַץ אן אנדער גאון מיט דעם נאָמען רב מבשר. אזוי האָט מען זיך אַרומגעריסען אייניגע יאָהר ביז אן עהרווירדיגער אלטער מאן, דער בלינדער ניסי נהרוני, האָט געמאכט שלום צווישען ביידע צדדים. מר כהן צדק איז צוריק געוואָרען גאון פון פומבדיתא און ער האָט דערביי אנערקענט דוד בן זכאי אלס ריש גלותא. דער שלום צווישען דיא ישיבה און דעם פירסט, וואָס איז געשלאָסען געוואָרען אין יאָהר 921 האָט אנגעהאל־טען אונגעפעהר זיעבען יאָהר, ביז דער צייט וואָס א נ׳יער גאון האָט געדארפט אויסגעקליעבען ווערען פאר דיא ישיבה פון סורא.

דוד בן זכאי האָט געוואָלט פערשטארקען זיין אייגענע מאכט און אָפּשוואכען דעם איינפלוס פון כהן צדק דורך דעם, וואָס ער וועט מאכען א בעריהמטען מאן צום גאון פון דיא עלטערע, אבער פער־נאכלעסיגטע ישיבה. ער האט אויך געגלויבט דאָס א פרעמדער מאן

פון א ווייטעס לאנד, אָהן רייכע פריינד און אָהן אנהענגער, וועט זיך בעסער לאָזען געברויכען אלס א ווערקצייג אין זיינע הענד. ער האָט דארום גשמאבט דיא ערשטע אויסנאהמע זייט דיא ישיבות האָ־בען עקזיסטירט אויסצוקלייבען א ראש ישיבה פון דער פרעמד, איינעם וועלכער האָט אליין ניט געלערנט אין דיא ישיבות און וועלכער האָט זיי וואהרשיינליך פריהער אפילו ניט אנגעזעהן. דיעזער פרעמדער געלעהרטער וועמען דוד בן זכאי האָט אראָבגעבראכט און געמאכט צום גאון פון סורא איז געוועזן דער ערשטער גייסטיגער ריעז אין דיא נאָך תלמודישע אידישע ליטעראַטור, ר ב ס ע ד י ה ב ן י ו ס ף א ל־פ א י ו מ י פון עגיפּטען.

דריטער קאַפּיטעל.

רב סעדיה גאון.

ווער רב סעדיה גאון איז געוועז, פון וואנען ער האָט געשטאַמט און וויא ער האָט פערבראכט זיין יוגענד אָדער זיינע שפּעטערע יאָהרען ביז ער איז געקומען נאָך בבל איבערצונעהמען דעם הויכען אַמט אַלס גאון פון סורא, בלייבט אונז צום גרעסטען טהייל אונבעקאַנט. מען האָט אין יענע צייטען פיעל וועניגער געשריעבען וויא איצטער, און אַ גרויסער טהייל פון דעם וואָס מען האָט געשריעבען איז פערלאָרען געגאַנגען. מען וויים דאָס ער איז געבאָרן אין יאהר 892 און איז דארום אַלט געוועזן 36 יאָהר ווען ער איז געקומען נאָך בבל. פון זיין ביי־נאָמען אל־פאיומי רע־בענט מען, אַז ער האָט געשטאַמט פון פאַיום, דיא אַמאָליגע שטאדט פּיתום אין מצרים, אבגלייך שפּעטער האָט מען איהם פאַרגעוואָרפען, אַז ער איז גאָר געוועזן פון אַ קליינעם פּלאַץ מיט דעם נאָמען דלאַץ אין דיא אומגעגענד פון פאיום. דיא זעלבע געגנער, וועלכער האבען איהם אפילו ניט פערגונען דעם יחוס וואס ער איז געבארען געוואָרען אין אַ וויכטיגע שטאָדט, האָבען אויך אויף איהם געזאָגט, אַז ער שטאַמט גאָר ניט פון אידען און דאָס זיין פאָטער איז געוועזן אַ גר. *) ער אַליין

---

*) דיעזע בעשולדיגונג און דער חרם געגען איהם געפינען זיך אין פינפ־טען טהייל פון דר. האַרקאַווי׳ס „זכרון לראשונים״, וועלכער טראגט דער טיטעל „זכרון הגאון רב סעדיה אלפיומי וספריו״. סט. פעטערסבורג 1891.

האָט אויף דעם געענפערט אז ער שטאַמט פון שלה בן יהודה, און עס איז טעגליך אז עס האָט געהערשט אזא טראדיציאָן אין זיין פאמיליע.

עבענזאָ וועניג וויים מען פון זיין ערציהונג, בעזאָנדערס וואו ער האָט זיך ערוואָרבען דיא גרויסע תלמודישע קענטניסע אַזוי וויים פון דיא איינציגע מיטעל פונקטען פון תלמוד־שטודיום אין בבל. מען גלויבט אַז א געוויסע עראינערונג אין איין אלטעס ווערק בעווייזט, דאָס א געלעהרטער מיט דעם נאָמען דוד הבבלי אלמקמץ איז געוועזן זיין לעהרער, אָבער עס איז ניט קלאר בעשטימט, אין וועלכע צייט דיעזער דוד האָט געלעבט, און עס איז פון דעם פלאַץ וואו זיי וועד רען ביידע דערמאָנט שווער צו פערשטעהן, אויב ער איז געוועזן זיין לעהרער אָדער זיין שילער. מען וויים אויך אַז רב סעדיה האָט קאָר רעספּאָנדירט מיט דעם בעריהמטען דאָקטאָר און פילאָזאָף יצחק הישראלי פון קיירואן אין אפריקאַ, וועלכער איז געוועזן מיט 43 יאָהר עלטער פאר איהם און האָט איהם איבערגעלעבט. אבער, אבגעזעהן פון אַלע דיעזע קלייניגקייטען וואָס מיר וויסען ניט וואו און וויא ער האָט געלערנט, איז עס זיכער אַז ער איז געוועזן אנערקענט אַלס א גרויסער געלעהרטער אונטער אידען און אונטער ניט־אידען. זיין גרויסקייט אַלס אידישער געלעהרטער איז אַלגעמיין בעוואוסט. דר. שלמה מונק פון פאריז, דער נאָכפאָלגער פון ערנעסט רענאן אַלס פראָפעסאָר אין קאָלעזש דע פראַנס, וועלכער איז געוועזן א זעלטענער בקי אין אראבישע ליטעראַטור, האָט געפונען דאס א גרויסער אראבישער געלעהטער און היסטאָריקער מיט דעם נאָמען מאַסודי, וועלכער האָט געלעבט פון 885 ביז 956 דאס הייסט טאַקי אין יענער צייט, דערמאָנט רב סעדיה׳ן אין זיינע ווערקע און לויבט איהם זעהר שטאַרק. *)

רב סעדיה איז געוועזן דער ערשטער רבני׳שער, געלעהרטער פון וועמען מען וויים, אַז ער האָט גרינדליך שטודירט דיא גאנצע קראישע ליטעראַ־

*) זעה מונק׳ס Notice sur Saadiah אין גיינטען באנד פון ס. קאהענ׳ס פראנצעזישע אויסגאבע פון תנ״ך, פאריז 1838, זייטע 78, ביידע, רב סעדיה און מאסודי ווערען בעהאנדעלט אין שפעציעלע ארטיקלען אין אלע וויכטיגע ענציקלאָפּעדיעס, וויא צום ביישפיעל אין דיא „ענציקלאָפעדיא בריטאַניקאַ“.

טור און האָט זיי אנגעפאנגען צו בעקעמפפען אויפ׳ן ליטעראַרישען פעלד. זיין אַראבישעס ווערק געגען ענן, דעם גרינדער פון דיא קראים, איז פון איהם געשריעבען געוואָרען, ווען ער איז אַלט געווען 23 יאָהר, דאָס הייסט א לאנגע צייט איידער ער איז געקומען נאָך בבל. דאָס ווערק אַליין איז מיט דער צייט פערלאָרען געגאַנגען, אָבער עס איז קיין צווייפעל ניט אז זיא האָט געמאכט א גרויסען איינדרוק און דאָס אידען האָבען זיך געפרעהט אז עס איז ענדליך אויפגעשטאַנען א מאַן, וועלכער קען בעשטעהן געגען דיא קראים׳שע שרייבער.

מיר קענען דיזע ווירקונג אם בעסטען זעהן אין דיא שריפטען פון דיא קראים אַליין. סהל בן מצליח, סלמון בן ירוחם (אויף וועמען אַנדערע זאָגען, אז ער איז אויך געווען איינער פון רב סעדיה׳ס לעהרער) און אַנדערער בעריהמטע קראים פון יענעם דור און פון דיא דורות גלייך נאכדעם, בעשעפטיגען זיך אזוי שטארק מיט דער פערזאָן און מיט דיא טענות פון רב סעדיה, דאָס מען זעהט אַז זיי פיהלען זיין געוויכט און דאָס זיי פערשטעהען, אַז אויב זיי קענען ניט אָפּלייקענען אָדער מבטל זיין וואָס ער זאָגט, בלייבען זיי דיא שוואַכערע זייט. עס פערשטעהט זיך, דאָס מען איז דאמאָ״ס ניט געווען וועניגער פערזענליך אין אזעלכע שטרייטיגקייטען וויא מען איז איצטער, און דאָס דיא פערזאָן פון רב סעדיה ווערט פון יענע שרייבער ניט פערשוינט. ער ווערט בעשולדיגט און בעליידיגט אויף פערשיעדענע אַרטען. דאָך האבען דיא דיינקענדע קראים, מינדעסטענס דער אויבענדערמאָנטער סהל בן מצליח, צוגעגעבען אַז זיי געפעלט בעסער דיא שריפטליכע בעקעמפפונג פון רב סעדיה וויא דיא מסירות און דיא פערפאָלגונגען פון דיא רבנישע אידען ביז זיין צייט. *) מען מעג פאַרביינעהענדיג בעמערקען, אז דיא פערפאָלגונגען האבען אויף דיא קראים

*) „דיעזער וועג (רב סעדיה׳ס צו פיהרען זכוחים) — שרייבט סהל — איז בעסער וויא דיא ערשטע פלעגען פריהער טהאָן מיט אונז, ווען זיי פלעגען קומען צו דיא בעאמטע מסר׳ן און ארויפצולייגען שטראָף פון גאָלד און זילבער און לייגען אין חרם און שילטען מיט האַס און פיינדשאפט.—סהל בן מצליח אין זיין ווערק תוכחת מגולה, וועלכעס איז איבערגעדרוקט אין שמחה פינסקער׳ס, „לקוטי קדמוניות" וויען 1860, זייטע 33.

געהאט דיא זעלבע ווירקונג. וואָס זיי האבען אימער אויף רעליגיעזע סעקטען, דאס הייסט זיי האבען געהאָלפען צו פערשטארקען און פערגרעסערן דיא צאהל פון זייערע אנהענגער. אָבער פון דיא צייטען פון רב סעדיה האבען דיא קראים אנגעפאנגען צו ווערען שוואכער און זיינען צום סוף געזונקען אזוי טיעף און זיך אזוי דערווייטערט פון כלל ישראל, אז דער קליינער הייפעלע פון זיי, וואָס עקזיסטירט נאָך הייטע, ווערט כמעט גאָר מעהר ניט אנערקענט אלס אידען. עס איז קיין צווייפעל, אז דער גרויסער גייסט פון רב סעדיה האָט געהאָלפען אריבער ציהען דאס געוויכט אויף דיא זייטע פון רבנישען יודענטהום אין דער צייט, ווען ביידע טיילען זיינען געווען געהענטער איינער צום אנדערען אין צאהל און איינפלוס וויא זיי זיינען געוואָרען שפעטער.

מיר וויסען פון רב סעדיה׳ס פערזענליכקייט נור פון דער צייט, ווען ער איז געקומען נאָך בבל, דאָס הייסט ווען זיין גרויסקייט איז שוין געווען אזוי אנערקענט, אז ער איז ערוועהלט געוואָרען פאַר דעם גייסטיגען פאָרשטעהער פון דיא אידען פון זיין צייט. מען דערצעהלט, אז דער בלינדער אלטער מאן וועלכער האָט פריהער שלום געמאכט צווישען מר כהן צדק און דוד בן זכאי, האָט שפעטער געראטהען דעם לעצטען ער זאָל ניט מאכען רב סעדיה צום גאון פון סורא. נסי נהרוני האָט וואהרשיינליך געהערט פון רב סעדיה׳ס באראקטער און האָט געוואָרנט דעם ריש גלותא, אז דער פרעמדער עגיפּטישער גע־לעהרטער וועט זיך ניט לאָזען ביינגען און וועט זיין נאָך א געפעהר־ליכערער געגנער אין פאל פון א קאמפף, וויא דער גאון פון פומבדיתא. דוד בן זכאי האָט אָבער אום יעדען פּרייז געוואָלט ערניעדריגען זיין אלטען געגנער, און מיט דער זיכערהייט, וואָס גע׳ירשנטע מאכט גיט אָפּט צו דיא, וועלכע בעזיצען עס, האָט ער זיך ניט געקימערט וועגען וואָס עס וועט זיין שפּעטער, אזוי לאנג וויא דאָס העלפט איהם אויסצופיהרען זיינע איצטיגע פּלענער.

רב סעדיה איז געקומען, און זיין גרויסקייט האָט געמאכט דעם איינדרוק וואָס דוד בן זכאי האָט געהאָפט. דער נייער גאון איז געווען דער פעהיגסטער און גרעסטער פון אלע גאונים פאר איהם און נאָך איהם און ער האָט מיט זיינע פערשיעדענארטיגע גייסטיגע בעגאבונ־

גען און מיט זיינע אומפּאסענדע קענטניסע באלד פערדונקעלט די אינגערע ישיבה. מר כהן צדק און פּומבדיתא זיינען כמעט און גאנצען פערגעסען געוואָרען, און סורא האָט אויפגעבליהט און איז צוריק געוואָרען דער גרויסער מיטעלפּונקט פון תּלמודישען יודענטהום. דער זיעג פון ריש גלותא איז געווען פאָלשטענדיג, אָבער ניט אויף א לאנגע צייט. דעם בלינדען מאנ׳ס מיינונג וועגען דעם מוטה און די דרייסטיגקייט פון נייעם גאון איז געווען ריכטיג. רב סעדיה, אזוי וויא יעדער פּיאָניער וועלכער ברעכט דורך א נייעם וועג אויף א געוויסען פעלד פון טהעטיגקייט, האט ניט געוואוסט פון מורא און איז געווען בערייט זיך צו שטעלען אין די גרעססטע סכנות פאַר דאָס, וואָס ער האָט געגלויבט צו זיין רעכט. עס איז דארום געווען כמעט אונפער־מיידליך, דאָס אזא מאן וויא ער זאָל קענען לאנג שטימען מיט א הערשזיכטיגען און אייפערזיכטיגען מאן, וויא דער ריש גלותא. א נייער ביטערער קאמפּף צווישען די גייסטיגע און וועלטליכע מאכט אין יודענטהום האָט לאנג ניט געקענט אויסבלייבען און ער האָט אָנגע־פאנגען אזוי שנעל וויא עס האָט זיך דערצו געמאכט די ערשטע גינסטיגע געלעגענהייט.

פיערטער קאפיטעל.

לעצטער קאַמפּף צווישען גאון און ריש גלותא.

דיא מחלוקה איז ארויסגעקומען אין פינפטען יאָהר נאָך רב סעדיה׳ס אָנקומען אין בבל. עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען אַן אָפּמאַך איבער אַ ירושה. דער פסק דין האָט געדאַרפט זיין אונטער־צייכענט פון ריש גלותא און פון גאון. דוד בן זכאי האָט אָבגעגע־בען זיין ענטשיידונג און האָט אריבערגעשיקט דעם דאָקומענט צו רב סעדיה, ער זאָל איהם בעשטעטיגען. רב סעדיה האָט געגלויבט, אַז דער ריש גלותא האָט ענטשיעדען ניט ריכטיג און האָט ניט געוואָלט אונטערשרייבען. דוד בן זכאי האט איהם געוואָלט דערצו צווינגען און מען האָט דערצעהלט, אַז דער זוהן אָדער פערטרעטער פון ריש גלותא האט זאָגאר געוואגט אויפצוהויבען א האנד אויף דעם בעריהמטען גאון און איז פאַר זיין חוצפה שווער פערלעצט געוואָרען פון רב סעדיה׳ס תלמידים, וועלכע זיינען געוועזען דערביי. דאס איז גע־ווען דער פונק, פון וועלכען דאס פייער פון קריעג האָט זיך אָנגע־צונדען, און דיא געוועהנליכע וואפען פון מסירות, חרם און פערפאָל־גונגען זיינען אָנגעווענדעט געוואָרען פוןביידע זייטען. דוד בן זכאי, דער היימישער פירסט איז נאַטירליך געוועזן דער שטאַרקערער אין אַזאַ פאַל, און דער אויסלענדישער געלעהרטער האָט זיך געמוזט צוריק־ציהען. ער האָט פערבראַכט פיער יאָהר ווייט פון דער ישיבה, וואהר־שיינליך אין בגדד. עס איז שווער צו זאָגען בעשטימט, אויב ער איי

טאקי געווען אין לעבענסגעפאהר און האָט זיך גענוצט בעהאלטען, מען זאָל ניט וויסען וואו ער איז, אָדער ער האָט איינפאך זיך ניט געקענט האלטען אן דער שפּיצע פון דער ישיבה און האָט דארום געלעבט אין צוריקגעצויגענהייט, דאס הייסט אלס פּריוואט מאַן. יעדענפאלס זיינען דיעזע פיער יאהר געווען דיא פּרוכטבארסטע פון רב סעדיה׳ס לעבען, און שפּעטערע דורות האָבען גענאָסען פון זיינע געצוואונגענע צוריקגעצויגענהייט, ווייל אין דיעזע פיער יאהר האט ער פערפאסט דיא מייסטע פון זיינע ווערקע, דורך וועלכע ער איז געבליעבען בעריהמט ביז היינטיגען טאָג.

אָבער אָבגלייך רב סעדיה איז געווען א פרעמדער, האָבען איהם אויך ניט געפעהלט קיין פריינדע און פערטהיידיגער. ער איז אויך ניט געווען דער מאַן זיך צו לאָזען לייכט ארונטערוואָרפען. ער האָט דיא ערשטע זאך ערקלערט דוד בן זכאי אלס אויס ריש גלותא און האָט אויף זיין פּלאַץ נאָמינירט א געוויסען יאשיה האססאַן. ביידע זייטען האָבען אַפּעלירט צום קאליף אל־מוכת-אדיר, וועלכער האָט געוואָלט אויסהערען ביידע זייטען. אין אָנפאנג איז עס נאָך ניט געווען אזוי זיכער, דאס דוד בן זכאי וועט בעזיעגען דעם גאון. נור ווען דיעזער קאליף איז ערמאָרדעט געוואָרן (אָקטאָבער 932) און דער אָרעמער קאהיר האט גע׳ירש׳נט זיין טראָהן, האָבען דיא פריינד פון אלטען ריש גלותא געקראָגען דיא אויבערהאנד. אין דיא זעלבע צייט וואס רב סעדיה האָט גענוצט פערלאָזען דיא ישיבה, איז דער ריש גלותא האססאַן פערטריעבען געוואָרן פון זיין אמט און איז שפּעטער געשטאָרבען אין כאראססאַן.

אין פערלויף פון פיער יאהר האָט זיך אָבער אלעס געענדערט. אויף דעם פּלאַץ פון גרויזאמען און געלדגייציגען קאהיר איז ארויף אויף דעם טהראָן פון דיא קאליפען א גערעכטער מאַן מיט דעם נאָמען אבראדהי, און זיין גרויס־וויזיר עלי אבן־איסא האָט זיך געוויעזען געניינט צו רב סעדיה׳ס זייט. דיא אידישע בעפעלקערונג אליין האט זיך אויך וואס ווייטער אלץ מעהר געשטעלט אויף דער זייט פון דעם גאון. עס האט דארום נור געפעהלט א געלעגענהייט ארויס־צובריינגען איין אלגעמיינע פאָדערונג, אז רב סעדיה זאָל צוריק קריעגען

זיין שטעללע. דיא געלעגענהייט איז באלד געקומען, ווען צוויי אידען, וועלכע האָבען געהאַט אַ שטרייטיגקייט, האָבען אויסגעקליעבען אַלס בוררים אָדער אָפּמאַכער איינער דוד בן זכאי און אַ צווייטער — רב סעדיה. דער ריש גלותא איז אזוי בייז געוואָרן, דאס ער האט אָנגעשטעלט דורך זיינע לייטע צו מאַכען אַ פּערזענליכען אנגריף אויף דעם מאַן, וועלכער האָט געוואַגט אויסצוקלייבען דעם גאון.

דיא אויפרעגונג איז געוואָרן זעהר גרויס, און איינפלוסרייכע מיטגליעדער פון דער אידישער געמיינדע האָבען צוגעגעבען, אַז דער קריעג איז אַוועק אַ ביסעל צו ווייט. מען האָט זיך אָנגעפאַנגען צו לייגען אויף אַ שלום און מען האָט פריהער איבערגערעדט איינעם פון דיא הויפּט אנהענגער פון דוד בן זכאי און דאַן אויך איהם אַליין צו שליעסען פריעדען. עס איז דאַן געווען גאַנץ לייכט צו געווינען דעם שוואַכערען און קליגערען רב סעדיה פאַר דעם פּלאַן פון אַן אָפּמאַך׳ און דיא גרויסע מחלוקה איז געוואָרן געענדיגט.

דיא אידישע געמיינדע פון בגדד איז געווען מלא שמחה, ווען דיא נייעס פון שלום איז פערברייטעט געוואָרן. אַ טהייל האָבען זיך אָנגעשלאָסען אָן דעם גאון און אַ טהייל אָן דעם ריש גלותא, ווען דיא צוויי ביטערע געגנער זיינען ארויס איינער געגען אַנדערן זיך צו בעגעגנען אַלס פריינד. ווען זיי זיינען זיך צוזאַמענגעקומען, האָבען זיי זיך אומארמט און געשלאָסען אַ נייע און אייביגע פריינדשאַפט. רב סעדיה האט פערבראַכט איניגע טעג אַלס גאַסט אין הויז פון ריש גלותא און איז דאַן צוריק געקומען אַלס ראש ישיבה נאָך סורא. *) עס איז געוויס, אַז דער גאון האָט זיך געוויסענהאַפט גע־האַלטען אַן דיא נייע בעדינגונגען און איז געבליעבען טריי צום ריש גלותא און זיין פאַמיליע אזוי לאַנג וויא ער האָט געלעבט. ווען דוד בן זכאי איז געשטאָרבען אין 940, איז זיין זוהן יהודה געוואָרן רייש

---

*) אזוי ווערט געוועהנליך אָנגעגעבען אין דיא מייסטע געשיכטליכע ווערק איבער דיעזע פּעריאָדע און מיר האָבען עס דארום דאָ אויך אָנגענומען, אָבגלייך עס איז דאָ אַ סברא, אַז רב סעדיה האט ניט צוריק געקריעגען דעם אמט נאָך דער שליסונג פון פריעדען.

גלותא דורך דיא אַנשטרענגונג פון רב סעדיה. יהודה איז געשטאָרבען זיבען מאָנאַט שפּעטער און האָט איבערגעלאָזען א צוועלף־יאהריגען זוהן, וועמען רב סעדיה האט אדאָפּטירט און גענומען ערציהען ביז ער וועט קענען איבערנעהמען דאס אַמט אַלס פירסט פון גלות.

אָבער דיא אומשטענדען פון דער צייט האָבען געבראכט דערצו, אז דיא אידען האָבען ניט מעהר געקענט האָבען דעם נחת פון האָבען איינעם, וואס זאָל אפילו טראָגען דעם פּוסטען טיטעל פון פירסט. צום טהייל איז אין דעם שולדיג געווען דיא פערשטארקטע מאכט און דער פאַנאַטיזמוס פון דיא מחמדאנער, צום טהייל אויך דיא שלעכטע אויפפיהרונג פון דיא ראשי גלותא זעלבער, און דיא אַרט און וויזע וויא זיי האבען מיסברויכט זייער מאכט. דער מאַן, וועלכער איז בעשטימט געוואָרען צו פערנעהמען דעם אמט פון ריש גלותא ביז דער אייניקעל פון דוד בן זכאי וועט אויפוואקסען, איז אומגעבראכט געוואָרן אויף א בעשולדיגונג, אז ער האָט בעליידיגט דעם נאָמען פון מהמד. דער לעצטער פּרינץ פון דיא קעניגליכע פאַמיליע פון דוד איז שפּעטער ערמאָרדעט געוואָרן פון פאַנאטישע מחמדאנער אין זיין קארעטע אויף א גאַס אין בגדד, און דאס אמט פון ריש גלותא איז אונטערגעגאנגען. אָבער רב סעדיה האט ניט דערלעבט צו זעהן דיעזען טרויעריגען סוף.

דיא פערפאָלגונגען און אויפרעגונגען פון דער צייט פון מחלוקת האבען אונטערגראָבען זיין געזונדהייט און איהם געמאכט מעלאנכאָליש אָדער מרה שחורה׳דיג. דיא ישיבה פון סורא האָט, וויא מען דיינקט, אונטער איהם צוריק געקראָגען איהר אַלטען גלאַנץ, אָבער ער אליין איז ניט מעהר געקומען צו זיך. רב סעדיה איז געשטאָרבען אין יאהר 942, ווען ער איז אַלט געווען נור 50 יאהר, און דער בעריכט דאס ער איז געשטאָרבען פון מרה שחורה, בערעכטיגט צו גלויבען, אז ער איז וואהרשיינליך געווען קראנק א לייננגערע צייט פאר זיין טויט. ער האט געלאָזען א זוהן מיט דעם נאמען דוסא, וועלכער איז געווען א תלמודיסט און א וועלטליבער געלעהרטער, אָבער אויס אורזאכען, וועלכע זיינען אונז ניט בעקאַנט, איז ער ניט געוואָרן דער נאכפאָלגער פון זיין גרויסען פאטער. דיא ישיבה פון

סורא איז נאָך רב סעדיה'ס טויט אַזוי אָבגעשוואַכט געוואָרן דורך דעם איינפלוס פון דעם רייכען אבן־סרגדא, וועלכער האָט זיך געשטעלט אן דער שפּיצע פון דיא אינגערע ישיבה פון פומבדיתא, דאס זיא איז אין קורצען אונטערגעגאנגען. זעקס יאהר נאָך רב סעדיה'ס טויט איז דער לעצטער ראש ישיבה פון סורא פון דאָרטען אוועק, און דיא אנשטאלט, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן פון רב אָדער אבא אריכא מיט 700 יאהר פריהער, איז אויף איביגער געשלאָסען געוואָרן.

דיא אידען פון סורא האבען געמאכט א לעצטען פערזוך ווידער צו ערעפנען דיא אַלטע ישיבה, נאָר דאס האט געהאָט דעם מערק־ווירדיגען און גאַנץ אונערווארטעטען רעזולטאט פון אונטערגראָבען דיא גאונות אין גאנצען און פערפלאנצען דעם תלמוד און דערמיט דעם מיטעלפונקט פון יודענטהום אין אייראָפּא. דאס איז געקומען דורך דעם, וואס דיא פיער יונגע תלמידי חכמים, וועלכע זיינען אוועקגעשיקט געוואָרן פון סורא אין אנדערע לענדער צו זאמלען נדבות פאר דיא ערעפנונג פון דער ישיבה, זיינען אריינגעפאלען אין דיא הענד פון ים רויבער און זיינען פערקויפט געוואָרן אלס שקלאפען אין פערשידענע פלעצער. דיא פערקויפטע זיינען אויסגעלייזט און בעפרייט געוואָרן פון דיא אידישע געמיינדען אין דיא לענדער, וואו מען האָט זיי געבראכט. וויא עס איז געוועזן דער מנהג אין דאמאָליגע צייטען. דיעזע בעפרייטע משולחים האבען דאן אליין געגרינדעט ישיבות, און זיי זיינען געוועזן דיא דירעקטע אורזאכע פון דער פערשפרייטונג פון תלמודישע קענטניסע אין פערשידענע געגענדען, בעזאָנדערס אין שפּאניען, וועלכע איז מיט דער צייט געוואָרן דיא הויפּט קוועללע פון אידישע געלעהרזאמקייט, אזוי וויא בבל איז פריהער געוועזן

פינפטער קאפיטעל.

רב סעדיה׳ס ווערקע און זיין בעדייטונג.

דיא אידען, דאָס הייסט דיא רבנישע אידען, האבען ביז רב סעדיה כמעט ניט געהאט קיין אנדער ליטעראטור, וויא דיא הייליגע אָדער רעליגיעזע. אויסער דעם תנ״ך, דעם תלמוד און געוויסע מדרשים און ספרים וועגען דינים וויא דיא „הלכות פסוקות״ און „הלכות גדולות״ אָדער געמישטע פון דינים און אגדות, וויא רב אחאי גאון׳ס „שאלתות״, בעזיצען מיר וועניג נעמען פון ווערק און נאָך וועניגער ווערקע, וואָס זיינען פערפאסט געוואָרן פאר דער צייט פון רב סעדיה. פון סיסטעמאטיש-וויסענשאפטליכע ביכער, דורך וועלכע אידען זאָלען בעקאנט ווערען מיט דיא געדאנקען פון דיא ניט אידישע וועלט, איז ביז דאמאָלס כמעט קיין זכר ניטאָ. רב סעדיה ערשיינט פאר אונז אלס דער ערשטער גרויסער אידישער און וועלטליכער געלעהר־טער, וועלכער וויל פעראייניגען אמונה און השכלה, וועלכער וויל פון איין זייט בעפעסטיגען דיא אידישע רעליגיאָן אויפ׳ן תלמודישען גאנג און איהר פערטהיידיגען געגען אינוועניגסטע און אויסזייטיגע אנגריי־פער; און פון אנדער זייט איהר פרובירען געבען א וויסענשאפטליכע פאָרם, אויסארבייטען א אידישע פילאָזאָפיע און אריינברייגען אונ־טער אידען דיא גראמאטיק, דיא פאָעזיע, דיא דיינקונגס־ארט און דיא שטרעבונגען פון דיא קולטיוווירטע אראבער, אונטער וועלכע זיי האבען געוואוינט. פון דיזען שטאנדפונקט ערשיינט ער פאר אונז אַלס

א קעמפפער און אויפטהוער אויף דעם ליטעראַרישען פעלד, וואו ער זוכט פערשיעדענע מיטלען צו עררייכען דעמזעלבען צוועק. זיינע ניט וויכטיגע ווערקע, אָדער אַזעלכע, אין וועלכע ער האָט נור נאַכ־געמאַכט אַנדערע, קריעגען דאַדורך אַ ווערטה איבער דיא אַלגעמיינע טענדענץ פון זיינע שריפטען, ווייל אין אַלע צוזאַמען זעהט מען דעם פּלאַן פון זיין אַרבייט, זיין אַנשטרענגונג צו שאַפען אַ ליטעראַטור און צו מאַכען אַ וועג פאַר שפּעטערע דיינקער צו געהן אויף דעם־זעלבען וועג.

דאַס אידישע לעבען איז אַזוי ענג פערבונדען מיט דער תּורה, דאַס יעדער, וועלכער וויל מאַכען איין איינדרוק אָדער איין ענדערונג אויף דעם אינערליכען לעבען פון אידען, מוז אָנפאַנגען פון דער תּורה. אַן איבערזעצונג פון חומש איז שטענדיג דיא בעסטע און לייכטעסטע מעטהאָדע בעקאַנט צו מאַכען דעם אידען מיט אַ נייע שפּראַך, ווייל דאַס איז אַ בוך, וועלכען יעדער איד האָט געלערנט, און וועלכען דיא מייסטע זיינען נאָך איצטער און זיינען געווים געוועזען אין אַמאָליגע צייטען כמעט קלאָר אויף אויסווענינ. עס איז דערפאַר געוועזען גאַנץ נאַטירליך, אַז אַ מאַן וויא רב סעדיה זאָל איבערזעצען דעם חומש אויף אַראַביש. מען גלויבט, אַז ער האָט אויף איבערזעצט גאַנץ תּנ״ך, אָבער מיר ווייסען נור פון איבערזעצונגען פון חומש, פון ישעיה (געדרוקט), תּהלים, משלי און אַ טהייל פון איוב: ער האָט אָבער זיך געמוזט שאַפען דיא נייטיגע געצייג, מיט וועלכע ער זאָל קענען דיעזע אַרבייט דורכפיהרען, און מיר געפינען איהם דאַרום אַלס דעם ערשטען גראַמאַטיקער אָדער בעל דקדוק פון דיא העברעאישע שפּראַך.

ער איז דער פערפאַסער פון אַ „בוך דער שפּראַכע“ (כתאב אללגה: ספר לשון עברי), אַ ווערטער־בוך (אגרון, אָדער ספר פתרונים), אַ בוך איבער סינטאַקס אָדער צוזאַמענשטעלונג פון זעטצע (צחות) און אַ בוך איבער דיא ווערטער וועלכע זיינען נור איינמאָל דער־מאָנט אין תּנ״ך.

אין זיין איבערזעצונג האַלט ער זיך ניט אַזוי שטרענג צו דעם טעקסט וויא שפּעטערע איבערזעצער. ער ערלויבט זיך אָפּט אַ לייכטע ענדערונג צו געבען אַ קלאַרערען בעגריף פון אָריגינאַל. צו דיעזען

טהייל פון זיין ארבייט געהערען אויך דיא פירושים, וואָס ער האָט געמאַכט צוזאמען מיט דיא איבערזעצונגען.ביידע זיינען כאראַקטעריזירט דורך א פרייהייט און אַן אנערקענונג פון תּלמודישע ערקלערונגען, וועלכע זיינען געציעלט אלס א געגענזאַץ צו דיא שקלאַפעריי צום וואָרט, פון וועלכע דיא קראים האָבען זיך קיינמאָל ניט געוואגט צו בעפרייען.

נאָך אינטערעסאנטער זיינען וואהרשיינליך געוועזן זיינע פּאָלעמישע אָדער שטרייט־שריפטען, פון וועלכע אַלע זיינען ליידער פערלאָרען געגאנגען. מיר ווייסען דארום פון זיי נור דיא נעמען וועלכע זיינען דערמאָנט אין זיינע אייגענע אָדער אין פרעמדע שריפטען. דער איינפלוס פון זיינע שריפטען געגען דיא קראים איז געוועזן אזוי גרויס, אז דורך זיי איז ער אליין גרויס געוואָרן, און דיא סעקטע האָט זיך פון זיין אנגריף ניט געקענט ערהוילען און איז זייט דאַן שטענדיג געזונקען. עס זיינען בעקאַנט דיא נעמען פון זיעבען ווערקע, וועלכע ער האָט געשריעבען געגען דיא קראים. אייניגע פון זיי זיינען געציעלט געגען דיא פערזאָנען, וויא דאס ווערק געגען ענן אָדער געגען אבן סקויאה, און אנדערע געגען איינצעלנע דינים אָדער מנהגים, וויא צום ביישפּיעל, דיא איינפיהרונג פון דיא קראים ניט אָנצוצינדען קיין ליכט פרייטאָג־צו־נאכט. *)

אָבער ער האָט אויך געהאַט אנדערע געגנער וויא דיא קראים. ער אליין דערמאָנט א ווערק, וואס ער האט געשריעבען געגען דעם אפּיקורס אָדער פריי־גייסט חוי אל־בלכי, וועלכער האָט אין יענער צייט שוין געוואגט אָנצוגרייפען דיא גלויבווירדיגקייט פון דיא נסים, וואס זיינען דערמאָנט אין חומש, און האָט למשל געזאָגט, דאס דער מן וואָס דיא אידען האבען געגעסען אין דער מדבר, איז געוועזן אַזאַ סאָרט פלאַנצונג אָדער גראָז, דאס דיא אידען זיינען אריבער דעם דעם ים סוף אין דער צייט פון עבבע אָדער ווען דאס וואסער פון

*) דיעזעס ווערק איז דערמאָנט אין אבן עזרא׳ס פירוש אויף חומש. אין דעם פסוק לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת (שמות ל״ה ג׳) וועלבען דיא קראים נעהמען אָן בוכשטעבליך אז מען טאָר אין גאַנצען ניט לאָזען ברענען קיין פייער.

ים האלט אפּ דורך נאַטירליכע אורזאַכען א. ז. וו. דיעזער חוי האט אויך פערפאַסט איין איבערזעצונג פון חומש מיט א פירוש נאָך זיינע אפּיקורס'שע אידעען, און מען האָט אין פיעלע אידישע חדרים אָדער שוהלען פון יענער צייט געלערנט דיעזע אַפּיקורסות' ביז זיי זיינען פערדרענגט געוואָרן פון רב סעדיה'ס פירוש און איבערזעצונג. מען האָט אין אָנפאַנג געמיינט, אַז חוי אַל-בלכי (פון דיא שטאָדט בלך), וועלכער ווערט פון זיינע געגנער אָפט גערופען „הכלבי", האָט גע־הערט צו דיא קראים, אָבער איצטער איז עס כמעט פעסטגעשטעלט, אַז ער איז געווען פון דיא רבנישע אידען און האָט געלעבט אין נײַנטען יאהרהונדערט, מיט א דור אָדער צוויי דורות פאַר רב סעדיה.

דאָס הויפּט ווערק פון רב סעדיה וועלכע איז ניט פאַרלוירען גע־גאַנגען אויף וועלכע זיין גרויסקייט רוהט איז דער „ספר האמונות והדעות", דאָס ערשטע אידיישע רעליגיאָנס־פילאָזאָפישעס ווערק און איינע פון דיא בעסטע, וועלכע זיינען איבער דיעזען געגענשטאַנד גע־שריעבען געוואָרען. אין דיעזעס ווערק האָט רב סעדיה פּרובירט ער־קלערען דעם יודענטהום פילאָזאָפיש און סיסטעמאַטיש, צו געבען שכל'דיגע ערקלערונגען אויף אַלעס וואָס לאָזט זיך ערקלערען און צו בעקעמפּפען אַלערליי אידישע און ניט־אידישע געגנער, מאַנכעס מאָל מיט לאָגיק און מאַנכעס מאָל מיט אמונה. דאָס ווערק איז פיליכט ניט עכט פילאָזאָפיש נאָך דעם היינטיגען בעגריף, אבער עס איז קיין צווייפעל, אַז רב סעדיה איז געשטאַנען אויף דיא העכסטע שטופע פון זיין צייט און האָט געוויעזען גרויסע פעהיגקייטען אין בעהאַנדלען דיעזען געגענשטאַנד פון זיין רעליגיעזען שטאַנדפּונקט. דאָס ווערק איז פערפאַסט געוואָרען אין אַראַביש און איז זייט דאַן צוויי מאָל איבערזעצט געוואָרען אין העברעאיש. טהיילען זיינען איבערזעצט געוואָרען אין לאַטיין, אין ענג־ליש (לאָנדאָן 1707) אין דייטש און וואהרשיינליך אויך אין אַנדערע שפּראַכען. אַלט־מאָדישע אידישע מחברים און אַלע מאָדערנע געלעהרטע, וועלכע אינטערעסירען זיך אין רעליגיאָנס־פילאָזאָפיע אָדער אין איהר געשיכטע, שטודירען דיעזעס ווערק נאָך אין איצטיגע צייטען.

איין אַנדער וויכטיגעס ווערק פון רב סעדיה, פון וועלכע עס געפינען זיך א פּאָר געשריעבענע קאָפּיעס אין דיא ביבליאָטעקען פון

אָקספּאָרד און מינכען, איז זיין פּירוש אויף „ספר יצירה“. עס האָבען זיך אין יענער צייט אָנגעפאַנגען אונטער אידען צו פערשפּרייטען מיסטיקער אָדער בעלי סודות, וועלכע האבען געזוכט צו ערקלערען אלעס על פּי סוד. דאָס מערקווירדיגע ווערק, ספר יצירה, איז ביי זיי געווען איינע פון דיא הויפּט שטיצען, אויף וואָס זייערע טהעאָריען זיינען געגרינדעט געוואָרען. רב סעדיה האָט געזוכט דעם „ספר יצירה“ צו ערקלערען פון א פילאָזאָפישען שטאַנדפּונקט אין האָט זיין פּירוש געשריעבען אין אראביש אלס א געגנער פון קבלה. שפּעטער ווען דיא לעהרען פון קבלה זיינען אונטער אידען מעהר פערברייטעט געוואָרען און דיא בעלי קבלה האבען געקראָגען מעהר איינפלוס, איז רב סעדיה׳ס נאמען שוין געווען אזי גרויס און הייליג דאָס מען האָט איהם ניט גע־וואגט אָנצוגרייפען. זיי האָבען זיך בעסער גענומען צו דעם לייכטען און איינפאַכען מיטעל פון אָפּלייקענען אז ער איז געווען זייער געגנער, און אזוי וויא זיין אראבישער פּירוש אויף ספר יצירה איז געבליעבען כמעט אונבעקאנט, האָט מען אנגעהאנגען זיין נאמען אָן א פּירוש וואָס איז געשריעבען אין זין פון דיא קאַבאַליסטען.

דאָס איז דער „פּירוש רב סעדיה גאון“, וועלכער איז געדרוקט אין פיעלע אויסגאַבען פון ספר יצירה און וועלכער איז פערפאַסט גע־וואָרען מינדעסטענס צוויי הונדערט יאָהר נאָך זיין טויט. דער פּרוש אויף דברי הימים, וועלכער איז געדרוקט אין פיעלע אויסגאַבען פון תנ״ך אלס פּירוש רב סעדיה גאון״ איז אויך ניט פון איהם. אנדערע האבען אויך ארויפגעשטעלט זיין נאמען אויף א „ספר הגורלות“ און אויף אנדערע ווערקע, וועלכע ער האָט קיינמאָל ניט געשריעבען. עס איז אמאָל געווען שטארק אין דער מאָדע אָנצוטשעפּען שפּעטערע שריפ־טען אָן גרויסע דענקער פון פריהעריגע צייטען, אָדער צו ציטירען פון ווערקע וואָס האָבען ניט עקזיסטירט. דער גרעסטער בריה אויף אויס־קלערען מחברים און ספרים איז געווען ר׳ משה בטריל, דער פערפאַ־סער פון א פּירוש אויף ספר יצירה, און מען איז בערעכטיגט צו דיינ־קען אז דער ספר, „אבן הפילוסופים לרב סעדיה גאון“ וואָס ער דער־מאָנט, האָט אויך עקזיסטירט נור אין זיין איינבילדונג.

אם ענדע דארפֿען דערמאָנט ווערען זיינע ווערק אלס גאון, דאס הייסט אָלס פֿאָרשטעהער פֿון רעליגיעזען יודענטהום פֿון זיין צייט. אָבער אויך אויף דיעזען פעלד געהערט ער צו דיא פֿאָרטשריטליכע. ער האָט געזוכט בעקאנט צו מאכען דעם גרויסען עולם מיט א טהייל פֿון דעם וואָס האָט געהערט צו דיא אריסטאָקראטיע פֿון געלערנטע. ער האָט דארום איבערזעצט דיא משנה אויף אראביש און געמאכט צו איהר אַ פּירוש אויף אראביש, ברייגנענדיג דערמיט דיא גרונדלאגע פֿון תלמודישען יודענטהום נעהענטער צום פֿאָלק. אייניגע פֿון זיינע תשובות אויף פֿראגען וועגען דינים, געפֿינען זיך אין זאמלונגען פֿון תשובות הגאונים. א קאָפּיע פֿון א „סידור רב סעדיה גאון“ געפֿינט זיך אין דיא באָדלייאן לייברערי אין אָקספֿאָרד, און עס זיינען אויך דאָ פֿון איהם שירים, פיוטים און אנדערע קליינע שריפֿטען, וועלכע דיענען נור צו בעווייזען זיין טהעטיגקייט און דיא פֿערשיעדענארטיגקייט פֿון זיין טאלענט.

דיא גרויסקייט פֿון רב סעדיה שטייגט אין וויכטיגקייט, ווען מען בעטראכטעט דיא גייסטיג אונפּרוכטבארע צייט אין וועלכע ער האָט געלעבט אונטער אידען. דיא צייט פֿון דיא גאונים איז איינער פֿון דיא אָרעמסטע אין דער אידישער געשיכטע, דיא פֿרייע ענטוויקלונג פֿון דיא צייטען פֿון תלמוד האָט דאמאָלסט אויפֿגעהערט, און דיא ישיבות פֿון בבל האָבען ניט מעהר געקענט בעאיינפֿלוסען דעם גייסטיגען לעבען פֿון אידען אָדער צופֿריעדען שטעלען דיא שטרעבונג פֿון מענשען מיט פֿעהיגקייטען. דיא אראבישע בילדונג פֿון איין זייט און דיא קראים׳שע נייע וועגען פֿון אנדער זייט האָבען אוועקגעצויגען פֿיעלע אידען פֿון רבנישען יודענטהום. עס איז נייטיג געוועזען צו ווייזען, אז א איד מוז ניט אָפּפֿאללען פֿון יודענטהום אָדער פֿון תלמוד, ווען ער לערנט זיך אויס אראביש, דאָס ער קען נאכטהאָן דיא מחמדנער און דאָך בלייבען א פֿרומער איד, און דאָס ער קען האָבען אין איינגענע פֿילאָזאָפֿיע וועלכע שטעהט אזוי הויך וויא דיא פֿרעמדע.

אלע ווערקע פֿון רב סעדיה ווייזען אויף דעם פּלאַן צו שאפֿען א אידעשע קולטור אָדער אזוי צו פֿערפֿאָלקאָמענען און ערקלערען דיא אידישע קולטור, אז זיא זאָל קענען בעשטעהן געגען דיא אראבישע און איהר מיט דער צייט איבערלעבען. אין איהם איז פֿערקערפּערט דער

פערזוך, וואס אידען האבען איינינע מאל געמאכט, האלב ווילענדיג, האלב ניט-ווילענדיג, זיך צו־צופאסען צו דיא קולטור פון דיא פעלקער, אונטער וועלכער זיי לעבען, און דאך בלייבען ביז א געוויסען גראד אבגעזונדערט. אין איהם שפיגעלט זיך אב דיא פעראייניגונג פון תורה און חכמה, פון רעליגיאן אין פילאזאפיע, פון אידישע גאונות און וועלטליכע געלעהרזאמקייט, וועלכע האט מעגליך געמאכט דיא אידען זיך צו בעטייליגען אין אלע גרויסע גייסטיגע בעוועגונגען פון דער וועלט און דאך בלייבען אידען. אזעלכע מענשען האבען געהאלפען מאכען דיא אידישע געשיכטע פאר א קיצור און א פירוש פון דיא גאנצע וועלט געשיכטע פאר דיא לעצטע צוויי טויזענד יאהר און זיין נאמען וועט אימער בלייבען איינע פון דיא גרעסטע, וועלכע זיינען אין איהר פער־צייכענט.